

Mirella Korzeniewska-Wiszniewska

SERBIA POD RZĄDAMI SLOBODANA MILOŠEVICIA

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

SERBIA
POD RZĄDAMI
SLOBODANA
MILOŠEVICIA

Mirella Korzeniewska-Wiszniewska

SERBIA POD RZĄDAMI SLOBODANA MILOŠEVICIA

Serbska polityka wobec rozpadu Jugosławii
w latach dziewięćdziesiątych XX wieku

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych oraz Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych

RECENZENT

Prof. dr hab. Irena Stawowy-Kawka

PROJEKT OKŁADKI

Agnieszka Dobosz

REDAKTOR

Bogumiła Gnypowa

KOREKTA

Dorota Bednarska

SKŁAD I ŁAMANIE

Marek Preizner

© Copyright by Mirella Korzeniewska-Wiszniewska

& Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydanie I, Kraków 2008

All rights reserved

Książka, ani żaden jej fragment, nie może być przedrukowywana bez pisemnej zgody Wydawcy. W sprawie zezwoleń na przedruk należy zwracać się do Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.

ISBN 978-83-233-8249-2

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków

tel. 012-631-18-81, 012-631-18-82, fax 012-631-18-83

Dystrybucja: ul. Wrocławska 53, 30-011 Kraków

tel. 012-631-01-97, tel./fax 012-631-01-98

tel. kom. 0506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl

Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział 1	
Od Tity do Miloševicia – Serbowie wobec prób realizacji idei jugosłowianizmu	15
Królestwo Jugosławii a problem relacji narodowych w dwudziestoleciu międzywojennym	15
Serbowie w Jugosławii Josipa Broza Tity	29
Unarodowienie życia politycznego i społecznego w SFRJ w latach osiemdziesiątych XX wieku	44
Nacjonalizmy i stereotypy	
Mitologizacja historii narodu serbskiego i jej wpływ na relacje etniczne w Jugosławii	
<i>Memorandum Serbskiej Akademii Nauk i Umiejętności</i>	
Milošević, opozycja i rozpad państwa	68
Polityka Miloševicia wobec federacji i Republiki Serbii	
Pierwsze demokratyczne wolne wybory w 1990 r. i ich wpływ na demontaż państwa	
Rola Serbskiej Cerkwi Prawosławnej w przemianach społeczno-politycznych w SFRJ w drugiej połowie lat osiemdziesiątych	
Wiosna 1991 roku i rozpad federacji	95
Położenie Serbów w Chorwacji	
Serbowie w Bośni i Hercegowinie	
Jugosłowiańska Armia Narodowa u progu wojny – zarys problemu	
Rozdział 2	
Serbska polityka wewnętrzna w okresie wojen w byłej Jugosławii w latach 1991–1995	111
Polityka władz belgradzkich podczas konfliktów w latach 1991–1995	111
Od wojny w Słowenii do ogłoszenia planu Cyrusa Vance’a	
Wojna w Bośni i Hercegowinie	
Przegląd stanowisk wobec wojen w Jugosławii	164
Rola opozycji w życiu politycznym Jugosławii w latach 1991–1995	
Wybory do Narodowego Parlamentu Serbii w 1992 i 1993 r.	
Stanowisko Serbskiej Cerkwi Prawosławnej wobec wydarzeń w byłej Jugosławii w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych – zarys problemu	

Rozdział 3

Zmierzch polityki Slobodana Miloševicia	187
Serbska polityka wewnętrzna w powojennej Jugosławii	187
Serbska opozycja w okresie wyborów i demonstracji w latach 1996–1997	195
Problem serbsko-albański w Kosowie do 1998 r.	206
Wojna w Kosowie	221
Faza negocjacji – lata 1998–1999	
Faza wojny – 1999 r.	
Październik 2000 roku i odejście Miloševicia	240
Zakończenie.....	249
Bibliografia.....	253
Wykaz skrótów	267
Spis map i fotografii	269
Aneks – mapy i fotografie	271

Wprowadzenie

W XIX wieku na Bałkanach rozwinęły się idee, które praktycznie w niezmienionej formie przetrwały do wieku XX. Jedne z nich zakładały utworzenie tzw. wielkich państw, to jest państw narodowych, jednoczących przedstawicieli tego samego narodu w ramach jednej wspólnoty państwowej: Wielkiej Serbii, Wielkiej Chorwacji czy Wielkiej Albanii. Drugie promowały koncepcje zjednoczenia wszystkich narodów południowosłowiańskich w ramach jednego dużego, silnego państwa i nosiły nazwę jugosławizmu lub jugosłowiańizmu. Tą ostatnią ideą kierowali się zarówno Serbowie, jak i Chorwaci, jednakże w samej koncepcji powstawały różnice w zależności od tego, przedstawiciele którego z tych narodów określali jej charakter¹.

Powstanie niepodległego państwa serbskiego w 1878 r. było częściową realizacją pierwszej idei, jednakże nie spełniało założenia zjednoczenia wszystkich Serbów w jednym państwie. Dlatego też po I wojnie światowej władze musiały zdecydować, czy utrzymać państwo serbskie, czy dążyć do ziszczenia idei jugosłowiańskiej, co zarazem pozwoliłoby na powstanie państwa, na którego terytorium mieszkaliby wszyscy przedstawiciele tego narodu. W obliczu złożonej sytuacji wojennej przeważyła ta ostatnia koncepcja, która miała utrzymać się aż do końca XX wieku.

Ludność serbska oraz zamieszkane przez nią obszary w zdecydowany sposób dominowały nad pozostałymi narodami i mniejszościami, które weszły w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców utworzonego 1 grudnia 1918 r. Ta dominacja przekładała się również na inne płaszczyzny, a zwłaszcza polityczną i administracyjną, co powodowało nieporozumienia, a nawet i konflikty między przedstawicielami tej społeczności a innymi, zwłaszcza Chorwatami. Trudne początki wspólnego państwa nie ugruntowały i nie przyczyniły się do większej popularyzacji wśród licznych narodów jugosłowiańskich idei jugosławizmu, jednakże nie doprowadziły też do jej upadku.

Podczas II wojny światowej myśl tę podchwycili komuniści, których przywódca Josip Broz Tito zmierzał do obrania kierunku politycznego mającego na celu kontynuację państwa południowych Słowian. Udało mu się, chociaż nie bez trudności, przekonać społeczeństwo Jugosławii zarówno do komunizmu, jak i jugosławizmu. Tak więc ta właśnie idea państwowa miała być realizowana przez następne kilkadziesiąt lat. Dla Serbów oznaczało to odsunięcie idei utworzenia tzw. Wielkiej Serbii na rzecz Jugosławii, w której

¹ Idea jugosłowiańska nazywana była jugosłowianizmem (lub jugosławizmem); nazwa ta pochodzi od serbsko-chorwackiego (lub też serbskiego i chorwackiego): *jug* 'południe' i *Slaven* 'Słowianin'. H. Batowski, *Podstawy kryzysu jugosłowiańskiego (konflikt chorwacko-serbski)*, Kraków 1993, s. 9.

wszystkie narody miały odgrywać rolę równorzędną. Wprawdzie ta opcja nadal oznaczała możliwość zjednoczenia tego narodu w jednym państwie, jednak miała za sobą pociągnąć konieczność pomniejszenia roli, jaką dotychczas odgrywał, a w rezultacie doprowadzić do zasadniczej zmiany jego pozycji. Według opinii prof. Henryka Batowskiego „w oczach Serbów Jugosławia (królewska) stanowiła tylko kamuflaż dla »Wielkiej Serbii«, w której bezsprzecznie dominowali przed wojną”².

Okres powojenny i następne dziesięciolecie pozwoliły przedstawicielom wszystkich narodów na kształtowanie życia państwowego w ramach systemu komunistycznego. To równouprawienie uderzało jednak w Serbów, wywołując ich niezadowolenie. Jako największy naród czuli się celowo osłabiani przez politykę władz komunistycznych, czego przejawem miało być zarówno pomniejszenie znaczenia Republiki Serbskiej, stanowiącej jedyną część federacji państwowej, na której terytorium utworzono dwa okręgi autonomiczne, jak też fakt, że Tito starał się utrzymać równowagę narodową w strukturach państwowych.

Jednocześnie charyzmatyczny przywódca dążył do tego, aby wcielić w życie ideę jugosławizmu, co też czyniono na wszystkich płaszczyznach życia społecznego. Dla Serbów przyjęcie tej myśli było akceptowalne o tyle, o ile pozwalało im zjednoczyć przedstawicieli tego narodu w ramach jednego państwa.

Alternatywna idea narodowa pojawiła się wśród emigracji serbskiej i wyrażała się w tęsknocie za monarchistycznym państwem serbskim. Jednocześnie emigracja stała na stanowisku, że komunistyczne państwo jugosłowiańskie, ze swoim egalitaryzmem narodowym, traktowało Serbów niesprawiedliwie i tym samym nie mogło być uosobieniem serbskich wyobrażeń na temat ich państwa. Taka pełna niezadowolenia postawa cechowała nie tylko emigrantów, ale i przedstawicieli innych narodów w Jugosławii. Już w latach sześćdziesiątych XX wieku jugosławizm w rozumieniu komunistycznym nie miał szans realizacji. W tym czasie głównie Słoweńcy i Chorwaci zaczęli uwypuklać różnice narodowe i protestować przeciwko jugosławizacji społeczeństwa. Pod koniec lat sześćdziesiątych również Albańczycy z Kosowa zaczęli domagać się zarówno przestrzegania ich praw jako mniejszości, jak i odrębności terytorialnej, jaką miało być podniesienie autonomii kosowskiej do statusu republiki. W tym samym okresie mieszkańcy Bośni i Hercegowiny wyznający islam zostali określani narodowo jako Muzułmanie.

Mimo prób realizacji egalitarnej polityki narodowościowej między społeczeństwami istniała nadal wzajemna nieufność, będąca reminiscencją okresu międzywojennego. Doprowadziła ona do partykularyzacji interesów narodowych i decentralizacji państwa, co dokonywało się przy sukcesywnym wprowadzaniu zmian do konstytucji, które miały poprawić sytuację państwową. Uchwalona w 1974 r. nowa konstytucja w znacznym stopniu zdecentralizowała federacyjne państwo i umożliwiła jednocześnie stopniowe osłabianie więzów zarówno między republikami, jak i zamieszkującymi je narodami, dążącymi do pogłębienia tego procesu.

Serbowie byli narodem, który usiłował przeciwstawić się tym przemianom. W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych władze i społeczeństwo serbskie stały na zdecydowanym stanowisku utrzymania scentralizowanego państwa, czego przyczyną była również chęć zachowania równoprawnego statusu przedstawicieli narodu serbskiego w innych republikach. Decentralizacja sytuowałaby ich na niższym szczeblu wobec narodu stanowiącego większość w danej republice. Nie byli jednak w stanie zatrzymać tego procesu.

² *Ibidem*.

Rozluźnianie spoistości federacji przyczyniło się do ożywienia od początku lat osiemdziesiątych idei narodowych w społeczeństwach wchodzących w skład Jugosławii, co zapoczątkowało ich odchodzenie od idei jugosłowiańskiej. Złagodzenie cenzury, możliwość reinterpretacji faktów historycznych i nawiązanie do odrębności narodowo-kulturowej zaczęły pogłębiać podziały na tle etnicznym, co dodatkowo pogorszył kryzys polityczny i gospodarczy w państwie.

Wśród Serbów nastąpił renesans mitów odwołujących się do historii i tradycji państwa serbskiego. W Serbii istniało kilka ośrodków kształtujących nową myśl narodową, która charakteryzowała się różnorodnością postaw – od radykalnych do umiarkowanych. Kreatorami tych idei byli pisarze i naukowcy (np. Marko Mihajlović i Dobrica Ćosić), którym komunistyczne inklinacje nie przeszkodziły w uwzględnianiu interesów narodu serbskiego. W tym czasie pojawili się również niekomunistyczni aktywiści, intelektualiści, jak również ludzie ze świata nauki, którzy przedstawiali własne koncepcje państwowe. Tacy działacze, jak Vuk Drašković czy Vojislav Šešelj byli w latach osiemdziesiątych dysydentami politycznymi, zaś w latach dziewięćdziesiątych stali się przywódcami najpopularniejszych partii w państwie, a ich program oparty był na wcześniejszych ideach i założeniach dotyczących kształtu i charakteru idei narodowej. Bardzo ważną rolę w oddziaływaniu na społeczeństwo odegrała Serbska Cerkiew Prawosławna, która w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych popierała na zmianę to władzę, to opozycję, zawsze jednak stawiając na pierwszym miejscu interesy narodu serbskiego.

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych rozpad Jugosławii przybierał coraz bardziej realne kształty, zaś poszczególne narody zarzucały przedstawicielom (zazwyczaj opozycyjnym) innych nacji promowanie polityki nacjonalistycznej. W niektórych wypadkach mogło to być zasadne, w innych zaś miało charakter wyłącznie propagandowy. Okres ten cechuje łatwość w szafowaniu tym pojęciem. Jeden z podrozdziałów poświęcony jest przedstawieniu zarówno wieloznaczności tego pojęcia, jak i jego specyfiki w kontekście jugosłowiańskim.

Idea utworzenia państwa serbskiego napotykała znaczne trudności. Duży procent Serbów zamieszkiwał obszary poza Republiką Serbską, zaś idealistyczne wizje zakładały zjednoczenie całej tej ludności w ramach jednego państwa. Realizacja tych zamierzeń łączyłaby się ze znacznym okrojeniem terytoriów innych republik, co stało się na początku lat dziewięćdziesiątych, kiedy to nastąpił faktyczny rozpad państwa jugosłowiańskiego.

Innym rozwiązaniem, które pozwoliłoby Serbom na pozostanie w ramach jednego państwa, było utrzymanie państwa jugosłowiańskiego, którą to koncepcję popierała część serbskiego społeczeństwa.

Slobodan Milošević, który stanął na czele partii komunistycznej w Serbii w 1986 r., stał się rzecznikiem swoiście pojmowanych serbskich interesów narodowych. Dzięki takiej postawie społeczeństwo kreowało go na przywódcę państwowego, głosując głównie na jego partię w pierwszych demokratycznych wyborach w 1990 r., zaś jego samego wybierając na prezydenta republiki. Milošević jednak nie postulował utworzenia odrębnego państwa serbskiego. Był zwolennikiem utrzymania wszystkich Serbów w ramach jednego państwa przez utrzymanie jedności Jugosławii i – aż do końca sprawowania swojej władzy – dążył do realizacji jugoslawizmu w znaczeniu politycznym.

W latach 1991–1995 ścierały się wśród Serbów dwie koncepcje: projugosłowiańska oraz promująca utworzenie państwa serbskiego. Obie były ściśle związane z procesem rozpadu Jugosławii (SFRJ) i wywoływały spory między samymi przedstawicielami władzy serbskiej

mimo istnienia jednego wspólnego celu: utrzymania wszystkich Serbów w ramach jednego państwa. W tym czasie Milošević dążył do utrzymania państwa jugosłowiańskiego w jak największym kształcie. Gdy w kwietniu 1992 r. powstała „trzecia Jugosławia”, podejmował wysiłki, aby przyłączyć do niej tereny zamieszkane przez ludność serbską. „Nowa Jugosławia” składała się tylko z Serbii i Czarnogóry. Był to jednak wciąż konkretny przejaw realizacji idei jugosławizmu.

Duża część społeczeństwa serbskiego wraz z opozycją polityczną nie popierała polityki prezydenta Serbii, dając temu wyraz przez organizowanie nieustających demonstracji, które trwały w trakcie toczących się wojen. Głównym postulatem było zakończenie konfliktu, jednakże nie szły za tym konkretne deklaracje dotyczące sposobu rozwiązania sporu o przebieg przyszłych granic. Hasła idei narodowej głoszonej przez opozycję w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych straciły swoją wyrazistość i przechodziły przeobrażenia wraz z ewolucją konfliktu. Ten sam proces zachodził w poglądach partii rządzącej i jej przywódcy.

Nie bez znaczenia była w tamtym czasie również postawa prawosławnego duchowieństwa. Cerkiew tuż przed wybuchem wojen wyrażała swoje poparcie dla Miloševicia i jego polityki, jednakże ta postawa stopniowo zmieniała się, zwłaszcza w okresie konfliktu bośniackiego. W momencie gdy działania polityczne władz belgradzkich i Serbów z Bośni zaczęły się różnić, duchowni prawosławni poparli bośniackiego prezydenta Radovana Karadžicia.

Okres 1995–2000 był ostatnimi latami rządów Slobodana Miloševicia i obrazował szybki zmierzch jego polityki. Jednym z powodów sukcesywnie malejącego poparcia była powojenna sytuacja, w której znalazła się Serbia i Jugosławia. Państwo było zrujnowane sankcjami nałożonymi na nie przez kraje i organizacje międzynarodowe w czasie trwania konfliktów. Poza tym osoba prezydenta kojarzyła się społeczeństwu z niezrealizowanymi obietnicami, których ceną były wojny. Nie powstrzymały one rozpadu państwa jugosłowiańskiego, co więcej, nie udało się przyłączyć do FRJ praktycznie żadnego z terytoriów, o które walczone (głównie chodziło o chorwacką Krajinę i Sławonię oraz Republikę Serbską w Bośni).

Po przeprowadzonych jesienią 1996 r. wyborach Socjalistyczna Partia Serbii (SPS) została zmuszona do podzielenia się władzą z opozycją, co było rezultatem wystąpień społeczeństwa serbskiego, które domagało się respektowania wyników wyborów. Był to moment, w którym partie opozycyjne mogły realnie współuczestniczyć w sprawowaniu władzy lub przy społecznym poparciu nawet przejąć ją całkowicie w kolejnych wyborach (prezydenckich i do Parlamentu Narodowego), mających się odbyć w roku następnym. Niezgoda wśród opozycjonistów i brak wspólnego programu politycznego spowodowały, że władza została w rękach Miloševicia.

Należy jednak zaznaczyć, że SPS nie sprawowała samodzielnej władzy i zmuszona była do wejścia w koalicję, którą początkowo zamierzała stworzyć z najsilniejszą – Serbskim Ruchem Odnowy (SPO) Vuka Draškovića. Brak porozumienia doprowadził ostatecznie do zbliżenia lewicy z radykałami z Serbskiej Partii Radykalnej (SRS) Vojislava Šešelja. Po raz pierwszy od 1993 r. SPS weszła w koalicję z SRS.

Fakt ten zbiegł się z innymi ważnymi dla Serbii wydarzeniami, będącymi wynikiem konfliktu serbsko-albańskiego w Kosowie. Spór ten eskalował od początku lat osiemdziesiątych i aż do 1998 r. na terytorium autonomii kosowskiej dochodziło do starć między przedstawicielami tych narodów, czego efektem była duża liczba ofiar. Głównie z tego powodu nastąpiło zaangażowanie się zagranicy, a zwłaszcza Stanów Zjednoczonych, które miały dominujący udział w kształtowaniu przebiegu tego konfliktu. W 1999 r. przeobraził

się on w wojnę, w której udział wzięły nie tylko bezpośrednio zantagonizowane strony, ale i Sojusz Północnoatlantycki występujący przeciwko Serbom.

Kwestia kosowska była bardzo ważna ze względu na rolę tego terytorium w historii i religię narodu serbskiego. Związana z tym była tradycja państwowa, zaś fakt, że chodziło o integralną część obszaru Republiki Serbii, potęgował wymowę i charakter tej wojny. Doprowadziło to do sytuacji, w której słabnąca pozycja Miloševicia znowu została wzmocniona przez poparcie nie tylko społeczeństwa, ale i ugrupowań opozycyjnych, jednoczących swoje siły wokół niego.

Ten nawrót popularności, mający miejsce w obliczu wojny i zagrożenia państwowego, był jednak chwilowy. Po zakończeniu działań wojennych poparcie dla prezydenta znowu zaczęło maleć, co doprowadziło do ustąpienia Miloševicia. Kilka lat później upadła idea jugosławizmu.

Ustanowienie rządów opozycji nie oznaczało jednak automatycznego zwycięstwa programów i kierunków politycznych przez nie popularyzowanych. Problem ten jest wciąż aktualny, ponieważ przemiany miały miejsce zaledwie kilka lat temu, zaś po październiku 2000 r. polityka serbska zmieniła się zarówno wewnątrz państwa, jak i na arenie międzynarodowej. Wymagało to od przedstawicieli władzy i społeczeństwa serbskiego wielu zmian w sposobie działania oraz przewartościowania dotychczasowych stereotypów również w sferze ideologicznej.

Podstawą niniejszej pracy były głównie dokumenty oraz serbska literatura naukowa. Aby uniknąć jednostronnego ujęcia problemu, wykorzystano również literaturę francuską, angielską i amerykańską oraz stanowiska albańskie przedstawiane w czasopismach lub publikowane zapisy ze spotkań dotyczących problemu Kosowa³. Jeżeli chodzi o zasadniczą część pracy, wykorzystano w niej dokumenty, które można podzielić na następujące kategorie: dokumenty pisane, audiowizualne oraz pamiętniki i wspomnienia. Metodą badawczą, która została zastosowana w większej części pracy, był opis, analiza i interpretacja źródeł.

Z kategorii dokumentów drukowanych jako najważniejsze można wymienić: *Memorandum* Serbskiej Akademii Nauk i Umiejętności, Konstytucję Republiki Serbskiej z 1990 r., Konstytucję Federalnej Republiki Jugosławii z 1992 r., a także dokumenty publikowane przez Helsińską Fundację Praw Człowieka: deklarację brionijską z 7 lipca 1991 r., *Deklarację o Jugosławii*, będące zapisem ustaleń podjętych na kolejnych posiedzeniach konferencji w Hadze dotyczącej Jugosławii, odbywającej się jesienią 1991 r. Ważnym dla pracy dokumentem była również kronika wystąpień i manifestacji, mających miejsce jesienią i zimą 1996/1997 r. *Lex, pištálke i laži (hronologija gradjanskog protesta 17.11.1996.–04.02.1997.)*. Ponadto należy wymienić drukowane na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku wywiady i programy wyborcze przedstawicieli opozycji, np. *Devet i po nedelja sa srpskom opozicijom. Bez reza i anestezije. Serija intervju 3. Programa TVNS sada i kao pisani dokument*⁴.

³ Przykładem są artykuły Batona Hadžiju – czołowego dziennikarza „Koha Ditore”. Stanowisko albańskie jest ukazane np. w serii Dokumenti, wydanej przez Helsińską Fundację Praw Człowieka w Serbii, Srpsko-albanski dijalog, Ulcinj, 23–25. jun 1997, Beograd 1997.

⁴ *Memorandum* [w:] K. Mihailović, V. Krestić, *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to criticisms*, Belgrade 1995; *Ustav Republike Srbije iz 1990. godine*, Beograd 1990; *Ustav Savezne Republike Jugoslavije iz 1992. godine*, Beograd 1992; *Poslednja šansa Jugoslavije Haška konferencija 1991*, red. S. Biserko, S. Stanojlović, wyd. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002; *Lex, pištálke i laži (hronologija gradjanskog protesta – 17.11.1996.–04.02.1997.)*, red. B. Delić, Z. Nikolić, wyd. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 1997; D. Bogdano-

Podstawowym źródłem informacji były też przemówienia Slobodana Miloševića oraz przeprowadzone z nim wywiady w okresie od połowy lat osiemdziesiątych do 2000 r. Można je znaleźć na następujących stronach internetowych: <http://www.dcmemory.org.yu/linkovi.php?language=ser> oraz <http://www.slobodan-milosevic.org/hague/multimedia.htm>.

Ponadto informacje zaczerpnięto również ze źródeł audiowizualnych, jakimi dysponowało Centrum Dokumentacji o Wojnach 1991–1999; były to zarówno filmy dokumentalne, jak i archiwalne nagrania wiadomości z okresu, któremu poświęcona jest rozprawa. W ukazaniu problemu w początkowym okresie wojen (od czerwca do września 1991 r.) najważniejszym źródłem były wiadomości telewizji: chorwackiej, serbskiej, czarnogórskiej i bośniackiej, które retransmitowała jugosłowiańska stacja YUTEL.

Ważne dla omówionej problematyki okazały się również bardzo liczne wspomnienia i pamiętniki zarówno polityków, jak i intelektualistów oddziałujących na politykę, postaci serbskich oraz zagranicznych. Do tej kategorii można zaliczyć takie pozycje wykorzystane w pracy, jak: Borisav Jović *Poslednji dani SFRJ* oraz *Knjiga o Miloševiću*, Dobrica Ćosić *Kosovo* czy Madeleine Albright *Pani Sekretarz Stanu*⁵.

Poza analizą dokumentów w pracy wykorzystano rozmowę i wywiad. Jako przykład rozmowy indywidualnej można podać dyskusję z prof. Radmilą Nakaradą oraz prof. Oliverą Milosavljević. Jeżeli chodzi o wywiad zbiorowy, w publikacji przytoczono rozmowy z grupami osób z Vitiny i Kosovskiej Mitrovicy (miejscowości położone na terytorium Kosowa), obserwacje z zajęć dydaktycznych na Uniwersytecie Belgradzkim i wnioski z analizy dyskusji panelowych w Centrum Medialnym (Medijski centar) w Belgradzie.

Ponadto wykorzystano liczne opracowania naukowe. Podstawową literaturę stanowią następujące pozycje: Henryk Batowski *Podstawy kryzysu jugosłowiańskiego (konflikt chorwacko-serbski)*, Marek Waldenberg *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Michał Jerzy Zacharias *Komunizm – federacja – nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Slobodanka Kovačević, Putnik Dajić *Chronology of the yugoslav crisis*, red. Nebojša Popov *Srpska strana rata*, Jasna Dragović-Soso *Saviours of the nation. Serbia's intellectual opposition and the revival of nationalism* i Slobodan Antić *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*⁶.

Poza wymienionymi już organizacjami (Centrum Dokumentacji o Wojnach 1991–1999 i Helsińska Fundacja Praw Człowieka w Serbii) materiały do tej książki zostały zebrane w następujących instytucjach: biblioteka Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ, Biblioteka Jagiellońska, Centrum Akcji Antywojennej w Belgradzie, biblioteka Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu w Belgradzie, Biblioteka Narodowa w Belgradzie.

vić, *Devet i po nedelja sa srpskom opozicijom. Bez reza i anestezije. Serija intervju* 3. *Programa TVNS sada i kao pisani dokument*, Sremski Karlovci 1990.

⁵ B. Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Beograd 1996; B. Jović, *Knjiga o Miloševiću*, Beograd 2001; M. Albright, *Pani Sekretarz Stanu*, Warszawa 2005.

⁶ H. Batowski, *op.cit.*; M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii – jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005; M.J. Zacharias, *Komunizm – federacja – nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004; S. Kovačević, P. Dajić, *Chronology of the yugoslav crisis*, Belgrade 1994; *Srpska strana rata*, red. N. Popov, Beograd 1996; J. Dragović-Soso, „*Saviours of the nation*”. *Serbia's intellectual opposition and the revival of nationalism*, London 2002; S. Antić, *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*, Beograd 2002.

Do powstania tej książki przyczyniły się w znamienny sposób następujące osoby, którym chciałabym złożyć wyrazy wdzięczności. Pragnę gorąco podziękować przede wszystkim Pani prof. Irenie Stawowy-Kawce za stałą pomoc w procesie powstawania książki, wyrozumiałość i inspirującą mobilizację.

Chciałabym również złożyć podziękowania Panu prof. Markowi Waldenbergowi za wielogodzinne rozmowy, konsultacje i objaśnienie wielu problematycznych kwestii związanych z tematem pracy.

Wdzięczna jestem Pani prof. Radmile Nakaradzie za dyskusje i cenne wskazówki bibliograficzne. Ponadto dziękuję za zainteresowanie moim tematem i za poświęcony mi czas podczas pobytu w Belgradzie prof. prof. Oliverze Milosavljević, Aljošy Mimicy, Ljubince Trgovčević-Mitrović i Slobodanovi Antoniciovi.

Szczególne podziękowania składam Drince Gojković z Centrum Dokumentacji o Wojnach 1991–1999, Sonii Biserko z Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w Serbii, a także pracownikom Centrum Akcji Antywojennej, Fundacji dla Humanitarnego Prawa, Serbskiej Akademii Nauk i Umiejętności oraz Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Belgradzkiego za udostępnienie dokumentów, źródeł audiowizualnych i innych materiałów.

Rozdział 1

Od Tity do Miloševicia – Serbowie wobec prób realizacji idei jugosłowianizmu

Jugosławia miała historyczną szansę, której nie miały inne kraje; mogła się stać wielokulturowym, wspianym krajem jak Stany Zjednoczone, a doszło do satanizacji tradycji i mitów¹
M. Životić

Królestwo Jugosławii a problem relacji narodowych w dwudziestoleciu międzywojennym

Serbska socjolog Olivera Milosavljević zauważyła, że pomiędzy narodami bałkańskimi zawsze istniała równowaga – bez względu na liczebność danej nacji – pod względem języka i religii, co mogło doprowadzić do sytuacji, że któraś z nich, powodowana ambicjami, zaczęłaby dążyć do wybicia się ponad inne². Należałoby traktować tę wypowiedź z pewnym dystansem, ponieważ faktem jest, że ludność Bałkanów różniła się, jeśli chodziło o liczebność, stopień zaawansowania czynników państwowotwórczych oraz świadomości narodowej. W XIX wieku wpływ ideologii romantycznych spowodował ożywienie i renesans nurtów afirmujących indywidualizm i odrębność narodową. Związane to było ściśle z poszukiwaniem przestrzeni życiowej, a co za tym idzie, możliwości utworzenia własnego państwa na terytoriach, gdzie dany naród egzystował lub które utracił w wyniku zawirowań historii. Znakomitym tego przykładem były koncepcje utworzenia wspólnego państwa Słowian południowych, wysuwane przez serbskie czy chorwackie ośrodki myśli narodowej, w których pielęgnowano tę wizję mimo pięćsetletniego panowania tureckiego na Półwyspie Bałkańskim. Popularność myśli pronarodowych doprowadziła w XIX wieku do sytuacji, w której praktycznie każdy naród kultywował myśl o utworzeniu własnej niezależnej państwowości.

Zważywszy na duże zróżnicowanie narodowe i stosunkowo niewielką liczebność przedstawicieli każdej nacji, nasuwał się łatwy wniosek, że cały region musiałby składać się jedynie ze sporej liczby niewielkich państweczek. Brak tradycji niepodległościowej³, a niejednokrotnie i kulturowej, nie przeszkadzał w rozwijaniu idei utworzenia „wielkich państw” narodowych. Charakterystyczne dla Bałkanów było to, że koncepcja utworzenia państwa zakładała zgromadzenie wszystkich przedstawicieli jednego narodu w ramach

¹ M. Životić, *Contra bellum*, Beograd 2001, s. 87.

² O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama” i „drugima”*, Beograd 2002, s. 28.

³ Wyłączając przypadki istnienia państw w odległej przeszłości.

jednej państwowości, co częstokroć wiązało się z rozszerzaniem ram terytorialnych w znaczny sposób. Niewykluczone, że taka postawa wynikała także z kompleksów narodowych zarówno z powodu wyżej wymienionych względów, jak i chęci wyraźnego zaistnienia na mapie Europy. Narody bałkańskie wykazywały coraz większe przywiązanie do swej tożsamości narodowej i ambitnych planów utworzenia organizmów państwowych, które miałyby odgrywać ważną rolę na Bałkanach. Ich determinacja znalazła również odbicie w terminologii, według której idee niepodległościowe zakładały utworzenie „Wielkiej Serbii”, „Wielkiej Albanii” czy też „Wielkiej Chorwacji”. Ta niezrealizowana aż do XX wieku idea była pośrednio efektem polityki naprawdę wielkich mocarstw, które w różnych okresach historycznych dbały o swoje wpływy w tamtym regionie i dążyły do uzależnienia lub wręcz podporządkowania sobie owych terytoriów. Aż do XX wieku były to Austro-Węgry i Turcja osmańska.

Oprócz koncepcji utworzenia „wielkich państw” narodowych na Bałkanach powstała i rozwinęła się w XIX wieku konkurencyjna idea zjednoczenia wszystkich południowych Słowian w ramach jednego państwa. Była to idea jugoslawizmu (bądź jugosłowianizmu), która rozwinęła się również w tym samym romantycznym duchu, jednakże na fali jeszcze innego nurtu o orientacji panslawistycznej. Należy zaznaczyć, że koncepcja ta nie była spójna, lecz kształtowała się w zależności od promujących ją ośrodków: zagrzebskiego i belgradzkiego.

Punktem wyjścia, a także wspólnym mianownikiem idei jugosłowiańskiej było przekonanie o istnieniu jednego narodu, posługującego się jednym w zasadzie wspólnym językiem, opartym na dialekcie serbsko-chorwackim. Tej koncepcji zaprzeczali tylko „zwolennicy serbskiego i chorwackiego ekskluzywizmu” i skrajni konserwatyści⁴.

Przedstawiciele myśli jugosłowiańskiej w różny sposób określali tę wspólnotę narodową, która miała zjednoczyć południowych Słowian. Dla jednych miała to być wspólnota iliryska (Ljudevit Gaj), dla innych – po prostu jugosłowiańska (Josip Juraj Strossmayer), dla jeszcze innych – serbska (Vuk Karadžić, Ilija Garašanin) czy też chorwacka (Ante Starčević)⁵.

Już sama rozbieżność tych koncepcji świadczyła o istniejącym poczuciu odrębności i o tym, że język nie był wystarczającą podstawą do stworzenia jedności, w której ważna była również mentalność i kultura. Joanna Rapacka pisze, że „duchowej wspólnoty przeczyła rzeczywistość, istnienie towarzyszących niskim barierom językowym niezwykle wysokich barier cywilizacyjnych. Wznosiła je odmiennność wyznaniowa, odmiennność tradycji politycznych, kulturalnych, odmiennost dawnych języków literackich i tradycji piśmienniczych, a więc wszystko to, co było rezultatem rozwoju historycznego”⁶.

⁴ J. Rapacka, *O idei jugosłowiańskiej jako idei narodowej. Współcześni Słowianie wobec własnych tradycji i mitów*, red. M. Bobrownicka, L. Suchanek, F. Ziejka, Kraków 1997, s. 49. Należy również zaznaczyć, że językiem tym nie posługiwali się wyłącznie Serbowie i Chorwaci, ale i ludność muzułmańska zamieszkująca obszar Bośni i Hercegowiny oraz Czarnogórcy. „Serbsko-chorwacki” zawierał w sobie nazwę tylko tych dwóch narodów prawdopodobnie z tego względu, że to właśnie one miały wpływ na kształtowanie się koncepcji ideologiczno-państwowych, z czego m.in. powstała idea jugoslawizmu.

⁵ *Ibidem*; zob. też. H. Batowski, *Podstawy kryzysu jugosłowiańskiego (konflikt chorwacko-serbski)*, Kraków 1993, s. 9, B. Zieliński, *Serbowie na ziemi*, http://www.tygiel.piotrkowska.lodz.pl/7_9_2003/aktual/1.htm.

⁶ Lj. Baćević, *Masovni mediji i politička kultura* [w:] *Fragmenti političke kulture*, red. M. Vasović, Beograd 1998, s. 142.

Milorad Životić powtórzył pod koniec XX wieku słowa Maksa Webera, w których ów twierdził, że gdyby Chorwaci i Serbowie byli jednym narodem, to nie mieliby różnych religii. Dlatego też kształt projektów wspólnotowych zależał właściwie od tego, który ośrodek w danym momencie był dominujący: zagrzebski czy belgradzki. Wysiłki Chorwatów podjęte w XIX wieku w celu utworzenia syntetycznej kultury południowych Słowian zakończyły się niepowodzeniem z powodu zbyt znaczących różnic, które doprowadziły wcześniej do ukształtowania się odrębnych kultur narodowych⁷.

Również Serbowie podejmowali wysiłki zmierzające do utworzenia wspólnego państwa. Głównym animatorem tej myśli miał być wspomniany już Ilija Garašanin, który pod wpływem polskiego Hotelu Lambert opracował dokument programowy pod tytułem „Načertanje”, w którym wskazywał, że „Serbia powinna dążyć do zjednoczenia wszystkich Słowian południowych w jednym państwie”⁸.

Warto zaznaczyć, że myśl ta zakładała, iż Serbia ma odegrać rolę przywódczą i jednoczącą jako główny inspirator utworzenia organizmu państwowego. Mogło to świadczyć o tym, że właśnie wśród Serbów wykształciło się pragnienie wybicia się ponad inne narody i objęcia hegemonii nad nimi. Naród ten miał poważny atut, gdyż był najlicniejszy wśród innych nacji bałkańskich. Jednocześnie taką postawę można było interpretować jako dążenie do realizacji idei wielkoserbskiej, a nie jugosłowiańskiej. Dlatego też J. Rapacka stwierdziła, że „Serbowie w XIX wieku syntetycznych ideologii nie tworzyli”⁹. Podobne opinie, sformułowane już jako zarzuty pod serbskich adresem, pojawiały się od momentu utworzenia pierwszej Jugosławii i były jedną z głównych przyczyn braku zgody pomiędzy tym narodem a pozostałymi nacjami (głównie Chorwatami).

Po krótkim okresie upadku idei jugoslawizmu przeżyła ona ponownie swój renesans tuż przed wybuchem I wojny światowej, stanowiąc podstawę do współpracy serbsko-chorwackiej przeciwko Habsburgom. Była ona popularna szczególnie wśród młodzieży zagrzebskiej, na co duży wpływ miały sukcesy Serbów odniesione w wojnach bałkańskich w roku 1912 i 1913. Należy zaznaczyć, że tym razem syntetyczny obraz kultury jugosłowiańskiej zorientowany był na Belgrad oraz serbską ideę narodową ukształtowaną w XIX wieku. Joanna Rapacka napisała: „trzeba jednak zaznaczyć, że w zwrocie ku folklorowi oraz skłonności do mistycznych interpretacji, a nawet samej fascynacji serbskim sąsiadem, widzianym wówczas jako uosobienie pierwotnej siły, istotną rolę odegrała atmosfera artystyczna epoki: neoromantyczne inspiracje nietzscheańsko-wagnerowskie”¹⁰.

Idea ta nabrała realnych kształtów w okresie I wojny światowej, gdyż jak pisał Henryk Batowski, „walka przeciwko agresji austro-węgierskiej od samego początku stała się walką o wyzwolenie i zjednoczenie wszystkich naszych nie oswobodzonych braci Serbów, Chorwatów i Słoweńców”¹¹.

⁷ J. Rapacka, *op.cit.*, s. 52.

⁸ M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 58; D.T. Bataković, *The Great Powers, Serbia and the Albanian Question*, „Balkanica”, t. XXII, Beograd 1991, s. 112; B. Zieliński, *op.cit.*

⁹ J. Rapacka, *op.cit.*, s. 53; H. Batowski, *op.cit.*, s. 12; C. Lutard, *Géopolitique de la Serbie-Monténégro*, Bruxelles 1998, s. 53.

¹⁰ J. Rapacka, *op.cit.*, s. 53; H. Batowski, *op.cit.*, s. 13.

¹¹ H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Kraków 1982, s. 110.

Deklaracja o takim brzmieniu została podpisana przez rząd serbski już 24 listopada 1914 r. w Nišu i mogła świadczyć o tym, że Serbowie pragnęli połączyć siły z innymi Słowianami południowymi, czego konsekwencją mogło być utworzenie wspólnego państwa. Na początku wojny była to jeszcze krucha koncepcja, ponieważ większą część rządu serbskiego stanowili radykałowie, którzy opowiadali się raczej za utworzeniem niepodległego państwa narodowego. Stopniowa zmiana stanowiska mogła być związana z żywotnością idei jugosłowiańskiej, która mimo wszystko nie była Serbom obca, jednakże podstawowym argumentem przemawiającym za stworzeniem wspólnej Jugosławii mogła być możliwość zjednoczenia wszystkich przedstawicieli tego narodu w ramach jednego państwa. Mimo sceptycznego nastawienia do tej opcji, deklaracja mogła świadczyć o obraniu kierunku projugosłowiańskiego kosztem wielkoserbskiego¹².

Stosunkowo liberalna polityka narodowościowa Austro-Węgier zainspirowała również do działania Chorwatów i Słoweńców. W 1917 r. przy austriackiej Radzie Państwa powstał Klub Jugosłowiański. Już 30 maja tego samego roku wysunął on po raz pierwszy myśl, „aby wszyscy Słoweńcy, Chorwaci i Serbowie z monarchii zostali zjednoczeni w jednym państwie pod dynastią habsburską”¹³. Tak zwana Deklaracja Majowa zakładała wprowadzenie zjednoczenia trzech słowiańskich narodów pod władzą Habsburgów i obejmowała zasięgiem tylko granice cesarstwa, jednakże była ważnym aktem i mieściła się w ramach koncepcji zjednoczenia Słowian południowych.

Poza granicami Austro-Węgier istniały inne ośrodki emigracyjne Słowian południowych, które pokładały nadzieję we współpracy z ententą. Ośrodki w Rzymie i serbskim Niszu po podjęciu konsultacji doprowadziły do utworzenia pod koniec kwietnia 1915 r. Komitetu Jugosłowiańskiego z Ante Trumbiciem na czele i z siedzibą w Londynie. W jego skład weszli działacze wywodzący się z Chorwacji, Dalmacji, Słowenii, Bośni i Hercegowiny, a także ludzie serbskiego premiera Nikoli Pašicia, którego rząd częściowo finansował przedsięwzięcie. Ideą przewodnią tej organizacji było również utworzenie zjednoczonego państwa jugosłowiańskiego, chociaż warto zaznaczyć, że działali w niej również zwolennicy tzw. Wielkiej Serbii i z pewnością ten fakt miał wpływ na wizję zjednoczeniową, według której połączenie ziem południowosłowiańskich z Serbią miało nastąpić na zasadach szerokiej autonomii¹⁴. Działalność miała charakter polityczny i propagandowy. Nawiązano „kontakty z dyplomatami państw ententy i z przedstawicielami Serbii, a także z ośrodkami emigracji jugosłowiańskiej w Ameryce, która wspierała komitet finansowo i werbowała ochotników do armii serbskiej. Komitet powołał filie w Paryżu, Piotrogradzie, Genewie i Waszyngtonie”¹⁵.

Deklaracja Majowa zaniepokoiła zarówno władze serbskie, jak i Komitet Jugosłowiański, mobilizując ich do bardziej konstruktywnej współpracy. W 1917 r. doszło do nawiązania kontaktów przez Komitet Jugosłowiański z serbskim rządem, który miał siedzibę na wyspie Korfu, i rozpoczęcia rozmów na temat możliwości utworzenia nowego państwa. Były to żmudne negocjacje w związku z dużymi rozbieżnościami w sprawie „sposobu zjednoczenia i samego oblicza przyszłej Jugosławii”, które doprowadziły jednak ostatecznie do

¹² *Ibidem*; Lj.Dj. Stokić, *Demokratija i osvajanje vlasti. Izbori u Srbiji 1990.*, Beograd 1994, s. 63; W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985, s. 424; H. Batowski, *Podstawy kryzysu jugosłowiańskiego...*, s. 14.

¹³ W. Felczak, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 426; H. Batowski, *Podstawy kryzysu jugosłowiańskiego...*, s. 11.

¹⁴ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Słowianie południowi i zachodni, VI–XX wiek*, Warszawa 2005, s. 510.

¹⁵ *Ibidem*.

porozumienia i podpisania 20 lipca 1917 r. tzw. Deklaracji na Korfu. „Postanowiła ona, że wspólnym celem jest zjednoczenie wszystkich Jugosłowian w jednym, niezależnym królestwie pod dynastią Karadjordjeviciów”¹⁶. Tym samym koncepcje wielkoserbskie i wielkochorwackie zostały zarzucone.

Poza możliwością zrealizowania idei jugoslawizmu istniały jeszcze dodatkowe przesłanki przemawiające za utworzeniem wspólnego państwa z Serbią. Serbowie posiadali tradycję niepodległościową, dzięki której mieli zorganizowane struktury polityczne oraz króla z dynastii Karadjordjeviciów, mogącego stanąć na ich czele. Poza tym w I wojnie naród serbski walczył po stronie państw ententy, a więc w bloku zwycięzców. Wspólne utworzenie państwa nie dawało tym samym Chorwatom i Słoweńcom powodu do obaw przed ewentualną utratą terytoriów, która była zawsze udziałem przegranych¹⁷.

Deklaracja Majowa oraz Deklaracja z Korfu zostały przez wszystkie strony przyjęte z dużym entuzjazmem i wkrótce doszło do wspólnych rozmów na temat możliwości utworzenia państwa. Ponadto w samej monarchii habsburskiej panowały nastroje rewolucyjne, zaś władze dążyły do zawarcia pokoju z państwami ententy, jednocześnie starając się za pomocą represji utrzymać porządek w państwie. Wśród Słowian południowych ewoluowały nastroje niepodległościowe, zaś twórcy Deklaracji Majowej stwierdzili, że jej postulaty przestały już wystarczać i nawoływali do rozpoczęcia walki narodowowyzwoleńczej o utworzenie państwa południowosłowiańskiego wraz z Serbami i Czarnogórcami. Od początku 1918 r. trwały strajki i nasilające się manifestacje pod hasłami żądania pokoju, chleba i wolności. Objęły one słoweńskie, chorwackie i bośniackie miasta: Pulę, Lublanę, Kotor, Sarajewo, Mostar i Vukovar¹⁸.

16 października w Zagrzebiu została utworzona Rada Narodowa Słoweńców, Chorwatów i Serbów, która stała się „naczelną organizacją grupującą przedstawicieli ziem słowiańskich: Istrii, Dalmacji, Chorwacji-Slawonii, Bośni-Hercegowiny i Wojwodiny (Baczki). Na jej czele stanął Anton Korošec – przywódca Słoweńskiej Partii Ludowej. W programie naczelnym hasłem było dążenie do utworzenia demokratycznego i niezależnego państwa, obejmującego wszystkich Słoweńców, Chorwatów i Serbów”¹⁹.

29 października Rada ogłosiła się „jedynym politycznym organem na ziemiach jugosłowiańskich w Austro-Węgrzech i proklamowała utworzenie niepodległego i demokratycznego Państwa Słoweńców, Chorwatów i Serbów”²⁰. W następnych tygodniach podjęła ona współpracę z rządem serbskim i Komitetem Jugosłowiańskim, który upoważniła do reprezentowania interesów Państwa SHS w rozmowach z ententą. Z kolei pozycja Serbii w tym sojuszu oraz ewentualne roszczenia aneksyjne Włoch przyczyniły się do podjęcia decyzji o konieczności połączenia się z Królestwem Serbii, które w tym momencie wraz z Czarnogórą wyzwalały się spod okupacji austriackiej²¹.

1 grudnia 1918 r. „delegacja Rady Narodowej SHS wręczyła księciu regentowi Aleksandrowi w imieniu wszystkich Słoweńców, Chorwatów i Serbów byłej monarchii habsburskiej adres dotyczący zjednoczenia z Serbią”²². Tego samego dnia proklamowano w Belgradzie

¹⁶ W. Felczak, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 424; zob. też H. Batowski, *Podstawy kryzysu jugosłowiańskiego...*, s. 17.

¹⁷ F. Tudjman, *Yugoslavie*, Milano 1967, s. 223; Lj.Dj. Stokić, *op.cit.*, s. 63.

¹⁸ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 514, 515.

¹⁹ *Ibidem*, s. 515.

²⁰ *Ibidem*, s. 516.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

utworzenie Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, w którego skład weszły także Czarnogóra i Macedonia²³. Jednakże najważniejszą rolę w państwie odgrywali Chorwaci i Serbowie, gdyż to ich relacje nadawały ton egzystencji pierwszej Jugosławii i były sprawdzianem dla urzeczywistnionej idei jugosławizmu.

Nowe państwo zajmowało powierzchnię 248 tys. km² i na jego terytorium zamieszkiwało ok. 12 mln osób. „Pod względem gospodarczym było to państwo rolnicze ze słabo rozwiniętym przemysłem; blisko 80% ludności stanowili chłopi, a zaledwie 10% – robotnicy i rzemieślnicy. (...) W rolnictwie obok rozwiniętych wielkich majątków w byłych ziemiach monarchii habsburskiej występowały przeżytki feudalizmu w Macedonii, Bośni i Hercegowinie oraz Dalmacji, a wspólnoty patriarchalno-rodowej w Czarnogórze”²⁴.

Jeśli chodziło o skład narodowy państwa, to w spisie z 1921 r. według kryterium wyznaczonego przedstawiał się on w następujący sposób: przynależność do Cerkwi prawosławnej deklarowało 48,7%, do Kościoła rzymskokatolickiego 37,5%, a 11,2% określiło się jako muzułmanie. Należy jednak uściślić, że część muzułmanów przyznawała się do serbskości, zaś część ludności serbskiej zamieszkująca tereny, gdzie większość stanowili Chorwaci, zwłaszcza w Dalmacji, była katolikami²⁵.

Stosunki pomiędzy tymi narodami od początku jednak nie układały się najlepiej. Serbowie – największy liczebnie naród w młodym państwie jugosłowiańskim – spotykali się z zarzutami zdominowania jugosłowiańskiego życia w każdym aspekcie. Uwzględniając sytuację narodowościową, zarzuty te mogły mieć swoje podstawy. Na przykład narodowość bośniacka w tym czasie nie była jeszcze wyodrębniona i niejednokrotnie byli oni traktowani jako zislamizowani Serbowie.

Ponadto serbscy politycy mieli najlepsze przygotowanie do utworzenia struktur nowego państwa i to oni odgrywali zasadniczą rolę w budowaniu struktur politycznych, administracyjnych i wojskowych. Wprawdzie lokalne władze w administracji tworzone były „w oparciu o aparat z czasów monarchii habsburskiej”, jednakże czołowe w nich stanowiska, a także w wojsku i policji objęli Serbowie²⁶.

Na czele pierwszego rządu w państwie stanął Stojan Protić z Serbskiej Partii Radykalnej. 20 grudnia 1918 r. utworzył on rząd Królestwa SHS składający się z dwunastu partii, w którym kluczowe stanowiska objęli nie tylko Serbowie, którym przypadło osiem stanowisk (w tym Ministerstwo Spraw Wewnętrznych), ale również Chorwaci (sześć resortów, w tym Ministerstwo Spraw Zagranicznych) oraz Słoweńcy, którzy otrzymali dwa stanowiska (w tym urząd wicepremiera), Bośniacy też dwa i Czarnogórcy jedno²⁷.

²³ Obszar ten nazywano „serbską Macedonią”, zaś sami Serbowie nazywali go Południową Serbią; ze względu na podstawowe ramy czasowe pracy używana jest nazwa uproszczona: Macedonia bądź Republika Macedońska jako element federacji Jugosławii (SFRJ). W okresie obejmującym lata po rozpadzie komunistycznej Jugosławii funkcjonuje już jako niepodległe państwo o nazwie Była Jugosłowiańska Republika Macedonii lub też krócej: Republika Macedonii. Więcej zob. I. Stawowy-Kawka, *Historia Macedonii*, Wrocław 2000, s. 177, 312.

²⁴ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 544.

²⁵ W. Felczak, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 434; M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje konfliktów i idei*, Warszawa 2000, s. 371.

²⁶ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 543; Lj.Dj. Stokić, *op.cit.*, s. 64. Nikola Pašić był serbskim konserwatystą, przywódcą Partii Radykalnej jeszcze przed I wojną światową. Sprawował też wielokrotnie funkcję premiera zarówno przed wojną w państwie serbskim, jak i po 1918 r. w Jugosławii.

²⁷ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 543.

Ważną rolę w państwie odgrywał książę regent Aleksander, który rządził w imieniu chorego króla Piotra I. Wraz z rządem dwór królewski wzmocnił wysiłki, by pozyskać nowe partie, a także hierarchów „Kościoła katolickiego, prawosławnego i muzułmańskiego, którzy udzielili nowemu państwu poparcia”²⁸.

Opisany powyżej układ polityczny w państwie nie budził zadowolenia wśród narodowości. Pojawiły się przede wszystkim protesty „przeciw nadmiernej serbizacji urzędów i stanowisk w krajach byłej monarchii habsburskiej”²⁹. Płynęły one wprawdzie ze strony większości partii politycznych, jednakże z otwartymi propozycjami zmian występowała tylko Chorwacka Partia Ludowa (HSS) pod przywództwem Stjepana Radicia, która „wysuwała odrębny program i domagała się samodzielności państwowej dla Chorwacji”³⁰.

Ze strony HSS pojawiły się również inne propozycje przemian ustrojowych, polegające na utworzeniu w ramach Królestwa sześciu autonomii: Słowenii, Chorwacji, Serbii, Bośni i Hercegowiny, Czarnogóry i Wojwodiny, co rozluźniłoby więzy pomiędzy tymi terytoriami i zdecentralizowało organa władzy, zaś ostatecznie mogłoby doprowadzić do rozpadu państwa. Koncepcję tę popierali macedońscy działacze z Wewnętrznej Macedońskiej Organizacji Rewolucyjnej (VMRO), będący zwolennikami federacyjnego charakteru państwa, w którym jedną z federacyjnych republik demokratycznych mogłaby być właśnie Macedonia. Również wśród polityków czarnogórskich, związanych z byłym królem Mikołajem, przebywającym na emigracji, a wspieranym przez Włochy, panowały tendencje odśrodkowe. Przeciwno tym koncepcjom występował król, wojsko i serbskie partie³¹.

Jeśli chodziło o jugosłowiańską scenę polityczną, to należy odnotować, że nie dochodziło do powstawania ugrupowań, które reprezentowałyby poszczególne klasy i ich interesy, ponieważ profil partii miał przede wszystkim charakter narodowy. Jediną siłą polityczną mogła się stać partia komunistyczna, występująca od czerwca 1920 r. pod nazwą Komunistycznej Partii Jugosławii (KPJ). Zła sytuacja gospodarcza w państwie i niezadowolenie społeczne spowodowały wzrost popularności tego ugrupowania, które w wyborach w listopadzie 1920 r. uzyskało zdecydowaną większość głosów³².

Sukces komunistów zaniepokoił dotychczasowy rząd, zwłaszcza że kraj ogarnęła fala strajków, łącznie z powszechnym strajkiem kolejarzy i robotników przemysłowych, a po wyborach rozpoczęły się wystąpienia chłopskie oraz powszechny strajk górników. Sytuacja ta doprowadziła do opublikowania w prasie dekretu królewskiego: „Obznany” – zabroniono w nim „partiom i organizacjom prowadzenia propagandy rewolucyjnej, poddano prasę surowej cenzurze oraz ograniczono swobodę zebrania i manifestacji”³³. Wybory zostały unieważnione, zaś „wobec komunistów zastosowano terror, aresztowano czołowych działaczy, zamykano prasowe organy komunistyczne”. Komunistyczna Partia Jugosławii została zdelegalizowana 2 sierpnia 1921 r.³⁴

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, s. 546.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ H. Batowski, *Podstawy kryzysu jugosłowiańskiego...*, s. 20; M.J. Zacharias, *Komunizm – federacja – nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 31; J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 546.

³² J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *op.cit.*, s. 547.

³³ *Ibidem*, s. 548, 549.

³⁴ *Ibidem*, s. 549.